

Հասաւ մի փոթորիկ՝ կամ պատերազմի կամ Հալածանքի կամ սովի կամ Համաճարակի, և ամէն բան անյայտանում էր: Երկար տարիների ընթացքում ամեն մի բանասեր նորից պիտի սկսէր միևնոյն գործը, որ գուցէ մի ուրիշն արդէն բաւականին յառաջ էր վարել: Ինչ խօսք, որ այսպիսի անջատ անջատ աշխատանքի ժամանակ շատ ծանր պիտի յառաջ գնար ուսման գործը: Բայց այսբան արգելքներ չյուսաՀատեցրին մարդուն և նա Հասաւ ուսումնական կեանքի երկրորդ շրջանին:

Բոլորովին այլ տեսարան է բացուում մարդու առջ, երբ ծնունդ են առնում Համալսարանները և սերունդ սերնդի յետևից մշակում է գիտութիւն և արուեստ: Միջին դարերի երկրորդ կիսում խորհուրդ, հին և գեանափոր գպրոցների վերայ բաձրանում է երկրորդ յարկի, ուր աւելի շատ օգ և լոյս կար: Բայց այնտեղ մտնել կարելի էր միայն այն ներքին այրն այցելելուց յետոյ: Ամեն մի ապագայ փաստաբան, բժիշկի, երկրաչափ թէ ուսուցիչ սկզբում ապագայ քահանայացուի հետ պիտի ննթարկուէր կրօնաւորական բոլոր կարգերին: Բոլոր գիտնականներն, առանց բացառութեան, ամուրի խտտապահ կեանք պիտի վարէին: Փարիզի Համալսարանում բժշկապետը պատկուելու իրաւունք է ստանում միայն ժե. դարում: Իսկ իրաւարանները, արուեստագէտները միայն ժ.Ձ. դարում, ժ.Գ. դարում վիեննացիք մի ուսուցչապետի Համար ասում էին uxorem duxit versus indementium (խելագարուելով ամուսնացաւ):

Գժուարին և փշալից էր միջին դարերում կրթութեան ճանապարհը, ոտոգուած քրտիք ու արևնով՝ շերտիւղից շունչս էր կտրուում: գրում է Բոնիֆակիոս, երբ մտարեբում եմ quadrinium-ը: Ուսուցման մէջ ևս առաջին տեղը բռնում էր երգեցողութիւնը: Վերջան ճեծ, տանջանք պիտի կրեն երաժշտութիւն սովորելու Համար: ասում է լատինական ասացուածքը: Չայնանիչ Համարուած գծերն և կէտերը միանգամայն անտանելի բաներ էին և, առանց նախապէս եղանակը սովորելու, անհասկանալի, մինչև որ Գիւլի Արեցցին ստեղծեց այժմուայ երաժշտական կարգը: Բայց այդ նորութիւնը նրան արժան չնստեց՝ քիչ մնաց նրան հերձուածող հրատարակէին: որովհետև նորա աշակերտները ձայնանիչներին նայելով ամէն մի եղանակ առանց նախապէս վարժուելու երգում էին:

Երկրորդ տեղը բռնում էր մանկան բոլորովին անհասկանալի լեզուով մեքենայօրէն աղօթքներ, ամբողջ ձև կանոն սաղմօտը, աւելի ուշ՝ ամբողջ օրէնսգրքեր և տրամարանութիւնը բերան անել տայր: մի տանջանք, որի առաջ ներկայ մանկավարժութիւնը սարսափած յետ կբաշուի: Ոչ նուազ տանջանք էր և քերականութեան ուսումը: Աշէքսանդր Բեյլերաացու Doctrinale դասագիրքը ամենա-

տարածուած ձեւնարկն էր, ամէն մի փորձ այդ դասագրքի մէջ որևէ փոփոխութիւն մտցնել՝ հեշտացնելու դիտաւորութեամբ, հերձուածողութիւն էր համարուում: նա գրուած էր լատիներէն: մի վիպերգութիւն էր դա 12 հագնեցողութեամբ: ուր ոտանաւորով բացատրուած էին ստուգարանական և համաձայնական կանոնները: Այստեղ միտքը բոլորովին զոհուած էր չափական և յանգիտութեան կանոններին: Այդ դասագրքով սովորողները նմանեցնում են նրան մի բաւիղի, ուր Մինոտաւրոսն էր ընակում: Այդ ժամանակուայ դասագրքերի մասին գաղափար կազմելու համար աւելորդ չի լինել մէջ բերել մի կտոր մեծ հռչակ ունեցող քերականութիւնից: Հարց — Es tu scholaris? Պատասխան — Sum. (Աշակերտ ես. — Այո), — Ի՞նչու sum չի վերջանում ոչ օ և ոչ or: — Արդէս զի միւս բայերի վրայ ունեցած գերազանցութիւնը ցոյց տայ, — Ի՞նչպէս կրացատրես այդ, — Sum երրորդութիւն է ցոյց տալիս նրա մէջ երեք տառ կայ, — Ի՞նչու Sum վերջանում է m և ոչ n: — Արովհետև m-ն էլ ցոյց է տալիս երրորդութիւն: m ունի երեք գիծ: Es tu scholaris? — Sum. — Ըուս տուր Sum. — Mus. — Ի՞նչ է նշանակում Mus. — Մուկ, — Ի՞նչ բան է աշակերտ: — Մի մարդ որ մեծ քանասիրութեամբ ուսանում է առաքինութիւններ: — Եւ այս բոլորը պէտք էր իմանալ բերան՝ բառ առ բառ: Բայց և այնպէս դա խաղ ու պար էր թուարանութեան առաջ, որ զարձեալ հագնեցողութիւններով մի վիպերգութիւն էր, ոտանաւոր գրած: որից մի պարզ բաժանման գործողութիւն հասկանալու համար հարկաւոր էր գերմարդկային համբերութիւն և սրամտութիւն: Այս մտաւոր տանջանքները որքան էլ ծանր են, սակայն աւելի ևս անհաւատալի և աներևակայելի կթուին ներկայ ժամանակի մարդու համար մարմնական այն պատիժներն ու տանջանքները: որոնցից չէր կարող զերծ մնալ միջնագարեան գպրոցի ոչ մի ուսանող: որքան էլ ընդունակ լինէր նա դասերի մէջ և վարքով անմեղ՝ այնուամենայնիւ պիտի կրէր: Միայն այդ նկարագիրը կարգալով հասկանալի է դառնում այս յօդուածի սկզբի դրած արիւն, քրտինք, տանջանք բառերի գործածութեան պատճառը:

Ս. Յ.

ՄԱՆՐԱԿԱՆՈՒՐՔ.

Համալսարանական Գրադարանների հարստութեան կողմից Եւրոպայում առաջին տեղը բռնում է Գերմանիան, որի քան զարդարաններում 3, 850, 000 հատոր գիրք կայ՝ երեք միլիոնով աւելի քան Իտալիոյ գրադարաններում, որ երկրորդ տեղն է բռնում: Անգղիա: Աստիսա եւ Ռուսաստան՝ իրաքանչիւրը 4,800,000 հատորից աւելի ունին: Եվեղնորդօգիս 700, 000, Սպանիա 726, 000: Ուշագոտեան արժանի է այն քանգամայնը, որ

Փրմասիան 16 մատենադարաններ ունենալով հանդիսով զըր-
քերի քանակութեամբ (692, 200 Գ.) բոլոր յիշածներին
յետ է մտնում, եւ որ Ազգիայի 1,839,600 Գ. զըրքերի մի-
լիոնիք անկէն Օրսփորոցում ու կէմքիւում է, Պէտք չէ
մոտանալ առկայն, որ այդ պակասը լրացնում են մասամբ
հասարակաց մեծ մատենադարանները, ինչպէս Լոնդոնի Բրի-
տիչ Մուզէոնում եւ Փարիզի Ազգային մատեն-
անադարանը, Ֆրանսիայի մէջ ամենամեծ ժողովածունք
ունեցողներն են Ետրասբուրց (704, 076 Գ.), Օքսֆորդ (330, 000
Գ.), Կէմքի (506, 500 Գ.) եւ Լայպցիգ (504, 689 Գ.). Գէտ-
տինգլէն, Լայպցիգից, Միլինիւն, Վիեննա եւ Պետերբուրգ
ունին իւրաքանչիւրը 400, 000 Գ. ից անկէ:

Բրոկկէստուզի աշխարհագրագիտական հանրա-
պիտական քառարանը տօնում է այս աշտի Իր
հարիւրամեակը: Յայտնի է, թէ ինչ ահագին դեր են կա-
տարում մեր դարում հանրագիտական քառարանները, գի-
տութեան բազմադիմ միջոցներով եւ հազարաւոր մարդոց
աշխատանքով ձեռք բերած նիւթը նորա մատչելի են
դարձնում հասարակութեան բոլոր խաւերին եւ նոյն իսկ
գիտութեամբ պարագիտներին դիտութիւն ընծայում ամե-
նակարեւոր տեղեկութիւններն առանց մատենադարաններ
ըրբեք: Լուրջաբար մէջ ձեռք բերել: Բրոկկէստուզի քառարանն
իւր տեսակի մէջ առաջինը չէ եղել, բայց ամենից անել կար-
ողացել է յարմարելու ժամանակի պահանջներին, եւ այսօր
հազի միայն Մայէրի համր. քառարանը յաղորդութեամբ
մրցել կարող է նորա հետ: Նորա առաջին հեղինակն եղել
է Լայպցիգում ապրող մի ուսումնական Դր. Լէօբել անու-
նով, որ մի իրաւաբանի գործակալութեամբ 1786 թ. ին հրա-
մարակել է Ա. հատորը. բայց դեռ ամբողջը չվերջացած նա
մեռնում է, եւ գործը, ինչպէս նաեւ այս առթիւ հիմնած
տպարանը, ձեռք է ձեռք բերելով 1808 թ.-ին Փր. Բրոկ-
կէստուզի ձեռքն է անցնում, որ բոլորովին ուրիշ կերպա-
րանք է տալիս նորան եւ իրաւամբ իսկական հիմնադիր է
համարում: 1841 թ.-ին լոյս է տեսնում վերջապէս ամ-
բողջ քառարանը 6 նախնական (սկզբում է Իր ծրագրած) եւ
2 յանելուածական հատորներով: Այսօր պատրաստ է առ-
դէն ԺԴ. հրատարակութիւնը ընդկացած 16 հատորներով,
16,350 էջ. 126,000 յօդուածներով, որոնց վերայ աշխատել
են անելի քան 500 առաջնակարգ գիտնականներ: Մօտ
10,000 նկարներ կան նորա մէջ եւ 450 զանազան տեսակի
քարտէշներ: Պէտք է ի նկատի առնել քանի հարիւր հա-
զար օրինակներով տարածուել է այդ գիրքը եւ քանի մի-
լիոն ընթերցողներ ունեցել, քանի ուրիշ քառարանների հա-
մար իրքեւ օրինակ է ծառայել եւ օտար լեզուներով փո-
խադրուել (ինչպէս օրինակ նոյն իսկ Բրոկկէստուզ տան ձեռ-
նարկութեամբ ներկայումս լոյս տեսնող որսերէն՝ տեղական
պայմանների համեմատ մշակուած, փոխադրութիւնը, որպէս
զե պարզ լինի՝ արժէ արդեօք տօնել մի գրքի հարիւրամեակ:

Մտքի լուսանկարը. - Բեծտուզէն ճառագայթ-
ների գիւտը առաջ բերեց գիտնականների շրջանում նոր
մեթոդութիւններ, որոնք զարմանալի գիտների սկիզբ
կարող են համարուել. այս վերջիններքն է, եթէ հաւատանք
ամերիկական հրատարակութիւններին, մտքի լուսանկար-
ութիւնը: Լոնդոնի Պրոֆեսսոր Ջանգլիս Ռոշերս զանազան
փորձերով գտաւ, որ Բեծտուզէն ճառագայթներով ոչ միայն
կարելի է մթութեան մէջ պատկերներ արտալուսանկարել:
այլ եւ հնարաւոր է լուսանկարչական ապակու վրայ ստա-
նալ եթերի այն անտեսանելի ալիքները, որոնք առաջ են
գալիս մարդու մտածողութեան ժամանակ:
Երբեք պրոֆեսսորը նմանակ փորձերով է հանգում
այդ եզրակացութեանը. մի քանի րոպէ նայում է փոս-
տային նախակարիքի վերայ, ապա գտում է մութ սենեակ
եւ այնտեղ լուսանկարչական կամերայի ապակու նայում է

լուսանկարչական ապակու վրայ. նետեանքն այն է լինում,
որ նախակարիքի պատկերն տպագրուում է ապակու վրայ
թագուտ ապրջ պատկերով եւ «ուր յետ» բառերով,
թէ եւ շատ փոքր դիտող: Այս փորձը կարելի է բացատրել
նրանով, որ ստարիայի պատկերը տպագրուում է աշքի
ցանցամաշի վրայ, եւ ապա այնտեղից անդրադառնում է
ապակու վրայ, ինչպէս պատկերից արտանկարելիս: Ինքնա-
դրութիւնը հաստատուելու համար անհրաժեշտ էին ուրիշ փոր-
ձեր: Ազգիայի գիտնական համերոնտի նայելով լուսանկար-
չական խողովակից ապակու վրայ, աշխատում էր պարզ
պատկերացնել իրան ամենից անելի ծանօթ մի կենդանի,
որ նա ամենից շատ տեսած լինէր. իրանց կատուն: Երկար
ժամանակ լարուած մտածելուց եւ աշքեր սեւեռելուց յե-
տոյ, ապակու վրայ տպագրուեց կենդանու պատկերը. Նե-
գատիվի վրայ պարզ նկարուած էր մի շինան, որ անշուք
ստացուած էր աշքի բրի լայնամուտը, իսկ այդ շրջանի
մէջտեղը երեւում էր կատուի պատկերը:

Բագմամբ է պ թերթը իր դեկտեմբեր
Գ.-ի մի յանելուածով հաղորդում է, թէ Գա-
րիգի Արեւելեան կենդանի շեքուաց
վարժաբանի մասնատը թանգարանի մէջ
պատահմամբ գտնուել է Մար Աբաս Գա-
տինայի Հայոց պատմութեան ասո-
րերէն ձեռագիրը, որի ուսումնասիրութիւնը
յանձնուած է հայագէտ ուսուցչապետ Կար-
րիէրին եւ սպասուում է, որ նա այդ մասին
տեղեկութիւն հաղորդէ Հանդէս Ամսօ-
րեայ թերթի միջոցաւ:

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆԻ

ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՂ ԳԱՂԱՓԱՐԸ.

Ինչո՞ւ մենք արժանաւոր հոգեւորականներ
լուսինք եւ չենք ունենում՝ ահա մի խնդիր,
որի նկատմամբ կարելի է կրկնել Գեօթէի այն
խօսքը թէ, ամեն ինչ ասուած է արդէն, եւ
սակայն ամեն ինչ մնում է դեռ ասելու:
Ամենքն այդ խնդրի լուծուածը միմեանց վերայ
են ձգում. ժողովուրդը մեղադրում է բարձր
հոգեւորականութեան, որ նա անարժաններին
ձեռնադրում է, հոգեւորականութիւնը մեղա-
դրում է ժողովրդին որ նա այդպիսինե-
րին է ընտրում: մամուլը, հասարակական
գործիչը կրկուսին եւ մեղադրում է, բայց